بەکوردستانیکردنی هەرتاکێکی عێراقی کە بیەوێت لە هەرێمی کوردستان نیشتەجێبێت!.. کاوە حەسەن

ئەگەری گۆڕینی دیمۆگرافیای کوردستان لە ڕێگەی هاتنی هەوڵاتییانی عەرەب یاخوود هەرتاکێکی تر لە ناوەڕاست و خوارووی عێراقەوە بۆ شارەکانی کوردستان باسێکی داخی ڕۆژە و گشت فۆرمەکانی میدیای کوردی بەخۆیەوە سەرقاڵکردووە. ئەم سەرقاڵییەی میدیای کوردی و پلاتفۆرمە جیاکانی سۆشیال میدیا پرسی ئەگەری گۆڕینی دیمۆگرافیای کوردستانی بەسەر دوو بەرەدا دابەشکردووە.

بەرەیەک نیگەرانە و دەنگی ناڕەزایی بەرزکردووەتەوە پێی وایە گۆڕینی دیمۆگرافی کوردستان لە ئایندەیەکی نزیکدا ڕوو دەدات.

لە بەرامبەر ئەم بەرەیەدا بۆچوونێکی تر هەوڵدەدات لەڕێگەی پاساوی پێداویستی ئابووری و سەرمایەگوزاریی و وەبەرهێنان بە تایبەت لە بواری دروستکردنی یەکەی نیشتەجێبوون و فرۆشتنیان بە خەڵکانی عەرەب نیگەرانییەکانی بەرەی یەکەم بڕەوێنێتەوە. هەر لە نێو ئەم بەرەیەی دووەمدا، جار جارە باسەکان دەکێشت بۆ بەرچاوتەسکی ناسیۆنالیزمی کوردی و هەڵنەهاتنی چاویان بە پێکەوە ژیانی نەتەوەکان لە شارەکانی کوردستاندا.

لەم کورتە نووسینەدا ئەگەر بمانەوێ لەم دوو بەرەیە حاڵی بین، پێویستە لە نیگەرانیی و پاساوەکانی هەردوو بەرەکە وورد ببینەوە.

نیگەرانییەکانی بەرەی یەکەم ناکرێت بەهەند وەرنەگیرێت چونکو ئەگەر ئاوڕێک لە میژووی ئەو ناوچانە بکەین کە سیاسەتی گۆڕینی دیمۆگرافی تێیدا ئەنجامدراوە، دەبینین نیگەرانییەکان ئەم بەرەیە لەجێی خۆیدایە. کەم نیین ئەو ناوچانەی کە دانیشتوانەکەی بەگشتی کورد زمان بوون، بەڵام ئەمڕۆ ڕەنگە تاک تەرا خەڵکی کوردزمانیان تێدا مابێت. ئەگەر چەند ساڵێک بگەڕێینە دواوە و تەماشای کەرکوک بکەین، دەزانین گەڕەکەکانی قادسیە و حەی واستی و ڕەی بەغدا و چەندین گەڕەکی تر بوونە مایەی گۆڕینی دیمۆگرافیای شارەکە.

لەهەمان کاتدا، کارێکی زیرەکانیە کە ئەرگویمێنتی سەرمایەگوزاری و پێکەوە ژیان فەرامۆش نەکرێت. ئا لە کوێی دنیادا بووە تە چاو بپۆشی لە پەیداکردنی بژێوی ڕۆژانەت لە ڕێگای هەڵبژاردنی

کڕیارەکانتەوە. ناکرێت تۆ بتەوێت سەرمایەگوزاری بکەیت، بەڵام مەرجەکەت و کاڵاکەت تەنها بۆ هاوزمانەکانی خۆت بێت.
ڕیزکردنی ئەم دوو لایەنە و بەهەند وەرگرتنی هەردوو بەچوونەکانیان کارەکە کە پێویستە وامان لێ بکەن بەدوای چارەسەری بنەڕەتی و بەردەستدا بگەڕێین. گرنگە چاو لەو ئەزموونانە بکەین کە ڕووبەڕووی ئەم جۆرە کێشانە بوونەتەوە یاخوود تاکو ئێستاش مامەڵەی لەگەڵدا دەکەن.
هەموو دەزانین لە ئاکامی ڕێکەوتنەکانی دوای ڕوخانی ڕژێمی بەعس، لایەنەکانی نێودووبارە بنیاتنانەوەی عێراق، مۆدێلی حکومڕانیان لە عێراقدا لەسەر بنەماکانی مۆدێلی فیدرال دیموکراسی سەریەک خستەوە. ڕاستە لە پرۆسەی بنیاتنانەوەی حکومڕانی لەعێراقدا، چەندین ساڵ بگرە تاکو ئەمڕۆش لانی کەمی پایە سەرەکییەکانی مۆدێلی فیدرال دیمۆکراسی تێدا جێکەوتە نەبووە، بەڵام دەستگرتن بەهەندی چەمکی ئەم مۆدێلەوە، ڕەنگە ڕێگایەک بێت بۆ بەرگرتن بە سیاسەت، یاخوود ترسی دیمۆگرافی کوڕینی کوردستان و شارەکانی.
تایبەتمەندییەکانی ئەم مۆدێلە زۆرن کە ڕەنگە نەتوانین لێرەدا هەموویان ڕیزکەین، وەلی بەئاسانی دتوانین ئاماژە بەهەندی بوار بکەین کە لەسایەی ئەم مۆدێلەدا کەڵکی لێ وەرگیراوە بۆ پاراستن و ڕێزگرتنی دیمۆگرافی نەتەوەکان و هەڵکردنیان لەگەڵ یەکتریدا بەبێ هیچ پاوانخوازی نەتەوەیەکی تایبەت. لە ئەمڕۆدا کەنەدا، ئەمریکا، ئەڵمانیا، سویسرا، نەمسا، بەلجیکا، هند، بەرازیل، مەکسیک و ئەرجەنتین بە وڵاتانی فیدرال دیمۆکراسی دەناسرێنەوە. بەڵام ئەوەی زیاتر لە م باسەوە نزیکەو ئەکرێت کەڵکی لێ وەربگیرێت، کەنەدا، ئەڵمان ، سویسرا و ئوسترالیایە، هەرچەندە ئەم وڵاتانەش هەریەک بەخۆی تایبەتمەندی جیاوازی هەیە. ئێمە لێرەدا هەوڵ دەدەین باس لەو چەمکانە بکەین کە کۆمەکمان دەکەن لە چۆنێتی مامەڵەکردن لەگەڵ پرس و ئەگەری گۆڕینی دیمۆگرافیای کوردستان. دیارە ئەبێت ئەوە لەبەرچاو بگرین کە ئەم نموونانە وڵاتی سەربەخۆن و خاوەنی دەستورو سنووری دیاریکراوی خۆیان هەیە. بەڵام ئەم خشتەیەی خوارەوە ڕەنگە ڕێ خۆشکەربێت بۆ هەندێ بەرچاو ڕۆشنی هەردوو لایەنی خەمخۆر ، چی بۆ ئەوانەی بانگەشەی پاراستنی دیمۆگرافی کوردستان دەکەن ، وە چی ئەوانەی کە بەرگری لە هاتنی هاوڵاتیانی عەرەب دەکەن بە گۆشەی ئابووری زیاتر و سەرمایەگوزاری لە کوردستاندا.

ئامانج	ئوستراليا	سويسرا	ئەڵمانيا	کەنەدا	بوار
دياريکردنی ژمارە و جۆری کۆچبەران.	✓	✓	✓	✓	کۆنترۆڵی کۆچبەری
دابينکردنی هێزی کاری پێويست بۆ ئابووری.	✓	بەشێوەيەکی سنووردار	بەشێوەيەکی سنووردار	✓	هەڵبژاردنی کۆچبەران بە پێی شارەزايی و پێداويستی بازاڕی کار
پێش بەدەستهێنانی مافی مانەوەی هەميشەيی، پێويستە ماوەيەک بە ياسايی بژيت.	✓	✓	✓	✓	مەرجی نيشتەجێبوونی هەميشەيی
دانانی مەرجی ياسايی بۆ بەدەستهێنانی هاووڵاتيبوون	✓	✓	✓	✓	مەرجەکانی وەرگرتنی هاووڵاتيبوون
ئاسانکردنی تێکەڵبوون بە کۆمەڵگا و بازاڕی کار.	✓	✓	✓	✓	پێداويستی زمانی فەرمی
دڵنيابوون لە ئاسيتی دەستور، ياسا و دامەزراوە ديموکراسييەکان.	✓	✓	✓	✓	ئاقيکردنەوەی زانياری شارستانی و ياسايی
پاراستنی مافی يەکسان بۆ هەموو هاووڵاتيان، بێ جياوازی نەتەوەيی يان ئاينی.	✓	✓	✓	✓	يەکسانی لەبەردەم ياسا
پاراستنی تايبەتمەندی زمانی، کولتووری و مێژوويی هەر ناوچەيەک.	✓	✓	✓	✓	فيدراليزم و دەسەڵاتی هەرێمەکان
پاراستنی مافی تاکەکان لە دژايەتی جياکاری نژادی، نەتەوەيی و ئاينی.	✓	✓	✓	✓	ياساکانی دژە جياکاری

ئ□م چوار و□ا ت□ هاوب□ش□ن ل□س□ر ئ□م بن□ما يان□ن ك□ ئ□كر□ت ك□□كيان ل□ بوربگ□ر□ت ب□ مام□□□كردن ل□ گ□□ هاتنى خ□□كى غ□ير□ كورد ب□ ناوچ□ كوردستانيي□كان:

• ت□ك□□بوون (Integration) ل□ ج□ى بن□ماى ن□ت□و□يى

• ئ□و ك□سان□ى د□يان□و□ت و□كو ه□ر دانيشتووي□كى ب□رد□وامى ئ□و وو□ا ت□ ياخوود ه□ر□م□ بن ك□ ب□ى چوون د□ب□ت:

• زمانى ف□رمى ئ□و ه□ر□م□ ياخوود ئ□و وو□ا ت□ ف□ربن،

• ياسا و د□ستورى ئ□و ه□□□م□ قبوو□ بك□ن ب□ باشى ووورد□كاري□كانيبناسن،

• و□كو ه□رتاك□كى ئ□و ه□ر□م□ ياخوود ئ□و وو□ا ت□ ب□شدارى ژيانى م□د□نى بك□ن.

• پاراستنى د□ستور، (ك□ ديار□ كوردستان تاكو ئ□ستا ن□يتوانيو□ ل□ ماو□ى ٢٣ سا□ى □ابردوودا د□ستو□□ك ب□ خ□ى پ□س□ند بكات، و□ ئ□م□ ي□ك□ك□ ل□ گرفت□ س□ر□كي□كان) ، و سيستمى ديموكراسى (ك□ ئ□ميشيان بووو□ت□ قوربانى و ل□ ب□رى ل□ ب□رچاوگرتنى ب□رژ□و□ندى نيشتيمانى ، ب□رژ□و□ندى حزب و شايست□بوونى ش□رشگ□رى بوونى ه□زى چ□كدارى حزب تاكو ئ□ستا ب□رد□وام□)

• هاووڵاتیبوون تەنها بەڕەسمی ناسینی ماف نییە؛ بەڵکو بەرپرسیارت و پابەندبوونیشە بە یاسا و بنەما دیموکراسییەکان ئەو هەرێمەی یاخوود ووڵاتەی تێیدا دەژیت.

• فیدرالیزم و دەستبردن بۆ مۆدێلێکی لەم بەبەتە تەنها هەڵبژرانێکی ڕەمەکی نییە، ئەم سیستەمە وەک مۆذێلێکی شیاو بە ئەو ووڵاتانە بە گونجاو بینراوە کە خاوەنی چەند نەتەوەی جیاوازن لە یەک ووڵاتدا کە مافی هەریەک لەو نەتەوانە پارێزراو دەێم لە ڕێگەی ئەمخاڵەی خوارەوە:

• هەرێمەکان مافی پاراستنی زمان، کولتوور و ناسنامەی خۆیان هەیە.

• **بۆ نموونە:**

• کیبێک زمانی فەڕەنسی دەپارێزێت، هاوکات کۆمەڵێک شایستەی دارای و خزمەتگوزاری تایبەتی فەراهەم کردووە بە فێربوونی زمانی فەڕەنسی، لەهەمان کاتیشدا بەربەستی یاسای و دارای زۆریش درووستکردووە کە ڕێگە نەدات زمانی فەڕەنسی لاواز ببێت. ئەگەر کەسێک بییەوێت زمانی ئینگلیزی فێر ببێت دەبێت خەرجی خوێندن بدات و هیچ کۆمەکێکی دارای پێنادرێت.

• کانتۆنەکانی سویسرا زمانە جیاوازەکان دەپارێزن.

• هەرێمەکانی ئەڵمانیا بەرپرسیاری پەروەردە و کولتوورن.

ئەم جۆرە سیاسەتانە زۆرجار بە "مۆدێلی تێکەڵبوونی مەدەنی" (Civic Integration Model) ناو دەبرێن، واتە تێکەڵبوونێکی مەدەنیانە دەبێتە ڕێگایەک بۆ بەهێزکردنی نەتەوە و شوناسی هەرێمەکە یاخوود ووڵاتەکە لەسەر بنەمای هاووڵاتیبوون. ئێساو یاساکانی ئەم پرۆسەیەش چی لەو ووڵاتانەی کە باسمان لەوە کردن بریتین لە پابەندبوون بە یاساکان، زمان و بەشداریکردن لە ژیانی گشتی ئەو شوێنەی کە تێیدا تاک ژیان دەکات .

ئاشکرایە کوردستان ووڵاتێکی سەربەخۆ نییە، وە تاکو ئێستا بە هەزار و یەک شێوە پەیوەستە بە دەوڵەتی عێراقەوە. ئاشکراشە کوردستان چەندین گرفتی گەورەی تری هەیە کە بەدەستیانەوە دەناڵێت. بەڵام ئەمە بۆ هەر باسێک یاخوود گرفتێک، کە لەم بابەتەدا باسی مەترسی گۆڕینی دیمۆگرافی کوردستان دەکەین، گرنگە کەمێک لەدەرس و ڕابردووی چۆنێتی ئالوگۆڕکردن لە دیمۆگرافیای ئەو شوێنانەی کە بەشێک بوون لە کوردستان بکەین. ئەگەر تاکو چەند ساڵێک پێش ئێستا لەڕێگەی سیاسەتی شۆڤێنیستانەوە دەوڵەتە یەک لە دوای یەکەکانی عێراقەوە ووردە ووردە ناوچە کوردستانییەکان لەدەست چوون، لە ئەمڕۆدا بە هۆی نەبوونی بەرچاو ڕۆشنی و بێ دەستوری و نەبوونی سیاسەتی ڕۆشن، ئەم ئاڵوگۆڕە بەخێرایەکی بەربڵاو لە لەگەشەسەندندایە. بۆیە زۆر گرنگە دوور لە پەنابردن بە

نەژادپەرستی ، یاخوود بە تەنها لە بەرچاوکردنی بەرژەوەندی ئابووری و گەشەی بازاڕو ساغکردنەوەی یەکەی نیشتەجێ بوون و کۆشک و باخچەی نیشتەجێبوون ، کەڵک لەو ڕێگاچارانە وەربگرین کە لەو وڵاتانەدا دەستیان بە براوە بە پاراستنی دیمۆگرافیا و کەلتورو زمانی دانیشتوانە ڕەسەنەکانیان. بۆیە هەرتاکێک کە ڕوو لەکوردستان دەکات و دەوڵەت وەک مافێکی خۆی ژیان بکات لە کوردستاندا، پێویستە ببێت بە کەسێکی کوردستانی لەڕێگەی ڕێزگرتن لە زمان، داب و نەریت خەڵکی کوردستان و کوردستانیان بگرێت، نەک پێچەوانەکەی.

کاوە حەسەن

سەرچاوەکان:

Constitution Acts, 1867–1982 (Department of Justice Canada). The constitutional foundation of Canada's federal system, including the distribution of powers between

Bakvis, H., & Skogstad, G. (Eds.). (2020). Canadian Federalism: Performance, Effectiveness, and Legitimacy (4th ed.). Oxford University Press.

Constitution Acts, 1867–1982 (Department of Justice Canada). The constitutional foundation of Canada's federal system, including the distribution of powers between

Conradt, D. P. (2013). The German Polity (10th ed.). Rowman & Littlefield.

Hueglin, T. O., & Fenna, A. (2015). Comparative Federalism: A Systematic Inquiry (2nd ed.). University of Toronto Press.

Gunlicks, A. B. (2003). The Länder and German Federalism. Manchester University Press. Galligan, B. (1995). A Federal Republic: Australia's Constitutional System of Governmenت. Cambridge University Press.

Government of Canada – Federalism in Canada. Explains the principles of Canadian federalism, the division of powers, and the roles of the federal and provincial governments.

Linder, W., & Mueller, S. (2021). Swiss Democracy: Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies (4th ed.). Palgrave Macmillan.

Saunders, C. (2021). The Constitution of Australia: A

Contextual Analysis (2nd ed.). Hart Publishing.
von Beyme, K. (2010). The Political System of Germany. Palgrave Macmillan.
Vatter, A. (2018). Swiss Federalism: The Transformation of a Federal Model. Routledge.
Watts, R. L. (2008). Comparing Federal Systems (3rd ed.). McGill–Queen’s University